

до індустріального суспільства призводять до дезорганізації особистості, ситуації, коли старі соціокультурні засади втратили своє значення, а нові ще не стали загальновизнаними. Для характеристики цього явища Е. Дюркгейм використовував термін «аномія». Ціннісна дезорганізація супроводжувалася збільшенням асоціальних явищ, таких як пияцтво, розпуста, підвищення рівня злочинності, що було характерно для перехідного етапу.

Науковець піддає критиці тезу проте, що нелегітимні форми конфлікту і примусу сприяють безладу, а легітимні навпаки – інтеграції та контролю. Ч. Тіллі слушно зауважую, про відносність цього твердження. Оскільки примус в ім'я «закону і порядку», якщо воно використовується державою і його офіційними представниками, іноді важко відрізнити від злочину.

Таким чином, Ч. Тіллі привертав увагу до необхідності переосмислення усталених принципів лінійно-стадійного трактування історичного процесу. З використанням історичного матеріалу, намагався показати їх відносність, а подекуди і помилковість.

УДК 929.7(477)«18»

«ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗЛАМ» УКРАЇНСЬКОЇ СТАРШИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII ст.

Л. І. Салагуб

Здобуття Україною незалежності та подальша розбудова держави посприяли дослідженню низки аспектів історії Гетьманщини XVIII ст., зокрема її політичної складової. Одне з чільних місць наразі посідає світоглядна парадигма представників тогочасного істеблішменту – української старшини, які що формувалась у неоднозначних умовах балансування між обстоюванням автономії та наступом імперії.

До вивчення наукового доробку вітчизняних істориків в контексті тогочасних політичних реалій та місця українського істеблішменту в них долучилося чимало дослідників, серед яких В. Горобець, О. Струкевич, Т. Чухліб, В. Кривошея, О. Сокирко, В. Кононенко, С. Плохій та ін. Водночас потребує більшої уваги репрезентація поглядів істориків на процеси у Гетьманщині XVIII ст. через «світоглядне коло» української старшини, визначення чинників, що впливали на «психологічний злам» у їхній свідомості. Це й зумовило тему даного дослідження. Його мета полягає в аналізі здобутків вітчизняних істориків у вивченні змін політико-світоглядних орієнтирів української старшини XVIII ст.

В. Кривошея звернув увагу на особливості становища старшини в умовах посилення імперського тиску в 20-ті рр. XVIII ст., на погляд якого за часів правління Д. Апостола чітко простежуються можливості неформального впливу на гетьмана не генеральної старшини, а обраної ним групи людей. В. Горобець наводить цілий спектр обставин, що не сприяли консолідаційним процесам у середовищі української старшини і формуванню активної та ефективної опозиційної сили проти наступу російського царату. Серед них – події 1708–1709 рр., що супроводжувалися жорстокими репресіями проти прибічників І. Мазепи. Це ставало поштовхом до згасання цілеспрямованого опозиційного протистояння та призводило до формування лояльного ставлення до представників російського керівництва багатьох українських старшин. Історик повідомляє, що щедрі пожалування, які українська старшина, що залишалася вірною російському трону, отримувала від царя, та стрімке просування по службовій драбині сприяли її тісному співробітництву з Москвою. В. Горобець звертає увагу на особливості трансформації «політичної ментальності» суспільства після вчинку гетьмана І. Мазепи наголошуючи на тому, що жорстокі репресії уряду Петра I проти учасників виступу деморалізували та дезорганізували значну її частину. Виступ П. Полуботка та його прибічників проти порядків, запроваджених

російським царатом на теренах України, призвів до подальших негативних наслідків для патріотично налаштованої старшини. Після політичних кроків українського гетьмана російське керівництво суттєво оновило старшинський корпус за рахунок залучення до впливових посад осіб російського та сербського походження. Водночас за часів гетьманства Д. Апостола ситуація дещо покращилася. У цьому контексті В. Брехуненко звертає увагу на те, що українській старшині була притаманна цілковита відсутність спротиву наступу російського царату на автономні права Гетьманщини.

На думку В. Горобця, на політичній палітрі України вимальовуються обриси двох суспільно-політичних течій, одну з яких умовно можна класифікувати як угодовську, колабораціоністську, а іншу – як національно-автономістичну. Він наводить прізвища осіб, які були виразниками першої парадигми: А. Танський, Г. Галаган, М. Милорадович, А. Маркович. В. Горобець вважає, що ця категорія можновладців цілком усвідомлювала, що, володіючи такими значними маєтностями, старшина не збідніє від нововведень, що їх принесла Малоросійська колегія, а піддатливість сприятиме збереженню та примноженню наявних багатств. Менш чисельним було автономістичне угруповання, виховане на національно-державних традиціях гетьманату другої половини XVII ст. Його очолювали полковник П. Полуботок, Д. Апостол. Їхніми прибічниками та однодумцями були полковий суддя, автор літопису Г. Граб'янка, реєнт Генеральної канцелярії, а пізніше – видатний державний діяч Гетьманщини М. Ханенко, генеральний осавул В. Жураківський, військовий канцелярист Д. Володьковський та ін. Однак після трагічних подій 1708–1709 рр. автономістична партія могла існувати лише за умови досить поміркованих позицій, з підкреслено роялістичними щодо російської корони акцентами. Із входженням козацької автономії до складу Московського царства, а згодом – Російської імперії її населення зіткнулося з доти невідомим переслідуванням за скоєння політичних злочинів. А. Бовгира повідомляє, що у XVII–XVIII ст. такі правопорушення об'єднувалися під визначенням «слово й справа государеві», що передбачало особливо важкі, за тогочасними правовими практиками, злочини проти держави й монарха, який її уособлював, – образа честі суверена, замах на його життя, бунт і прояви сепаратизму.

Аналізуючи ставлення української старшини до царської політики на теренах Гетьманщини, В. Брехуненко, з одного боку, визнає, що події 1708–1709 рр. здійснили «психологічний злам» у представників української старшини; їй була притаманна цілковита нездатність відкрито виступити проти форсованого наступу російського царату на автономні права Гетьманщини. Водночас вона чинила спротив діям російських керманичів, використовуючи як легітимні, так і напівлегальні засоби. Стратегічно Гетьманщина все ж таки програвала, адже спротив української еліти не відбив у Московії прагнень продовжувати запланований наступ, що призводило до роздратування рядового козацтва та духівництва. На думку С. Плохія, чимало хто з Гетьманщини вважали смерть Петра I Божою карою за жорстоке поводження з козаками. Інші ж сприйняли її як можливість відновити деякі привілеї, що були узурповані царем.

Зважаючи на значний вплив російського царату на внутрішньо- та зовнішньополітичне становище Гетьманщини, слід зацентрувати увагу на певних особливостях «переродження» та «деградації» представників тогочасного українського істеблішменту. Російські урядові кола на чолі з царем орієнтувалися на повне підкорення українських територій. У цьому їм допомагала значна частина представників української старшини, яка заради високих посад, земельних угідь, привілейованого становища на теренах Гетьманщини, «поваги» серед впливових кіл російських можновладців, здавала позиції українського автономізму. Л. Іванова стосовно періоду 1700–1725 рр. зазначає, що політика, яка впроваджувалась російськи урядом на українських теренах у цей період, мала свої наслідки на користь російського царату, а не сприяла відстоюванню автономних прав Гетьманщини. Вона повідомляє, що корупція, доноси, хабарництво, жадоба здобути впливові посади будь-якою ціною, прислужництво були звичайним явищем для тих часів. Серед причин такого становища названо, з одного боку, ретельний підбір кадрів

міністрами-резидентами та російськими сановниками. Натомість, другою причиною такого негативного становища, яке не сприяло зміцненню ідеї збереження автономних прав Гетьманщини, став політичний аспект. А саме – слабка державницька програма та національна ідея в українському середовищі. Водночас доцільно зауважити, що ідея суверенітету Лівобережної України ще жевріла серед української еліти та козацтва. Розмежування Української держави та Московії у свідомості патріотично налаштованого українства було доволі чітким. В. Брехуненко з цього приводу зазначає, що як і старшина, прості козаки розводили Українську державу та Московію по різних кутах, вважаючи їх окремими тілами, а гетьмана – самостійним правителем, недвозначно віддаючи перевагу всьому своєму перед московським.

Отже, можна сміливо стверджувати, що після подій 1709 р. у середовищі тогочасних українських старшин чітко викристалізувалися два вектори: «автономістський» та «угодовський», зважаючи на вплив тогочасних суспільно-політичних реалій. У «чистому» вигляді віднайти представника істеблішменту не видається принагідним, адже їхньому «психологічно-світоглядному зламові» сприяла хитка ситуація «несамостійності», у якій опинилася Лівобережна Україна. Українська старшина XVIII ст. прагнула зрівняння з правами російського дворянства, збереження своїх владних позицій. Водночас у їхньому світогляді ще жевріла ідея відродити колишні вольності і привілеї та самостійно провадити внутрішньо- та зовнішньополітичний вектори.

УДК 94:323](477.8)(092)

ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ В ОЦІНОЧНИХ СУДЖЕННЯХ ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ

Б. Ю. Теміров

Жодна особа в українській історії не викликає таких запальних дискусій як Степан Бандера. Причому, розгортаються вони як в українському просторі, так і за його межами, як у науковому форматі, так і в публіцистиці та медіа. Цю постать інтенсивно експлуатують представники різних культурно-політичних шарів суспільства. Його ім'я звучить у політичних студіях і на найвищих державних трибунах. А анексія Криму, військова агресія на сході України додатково посилили резонанс довкола очільника ОУН(б). До діяльності С. Бандери апелюють і сучасні політики, використовуючи його ім'я в якості додаткового аргументу на користь тієї чи іншої позиції. За мету даної публікації поставлено аналіз висловлювань сучасних політичних діячів про українського діяча на основі опрацювання інформаційних матеріалів.

Красномовну характеристику лідера українських націоналістів дав мер Тернополя Сергій Надал. У виступі 15 жовтня 2019 р., присвяченому дню пам'яті Степана Бандери та опублікованому на офіційному сайті Тернопільської міської ради, він стверджував, що цей діяч займав особливу роль у боротьбі за державну незалежність. Він і його родина зазнали жорстокого переслідування з боку нацистського та більшовицького тоталітарних режимів, а тому його ім'я справедливо вважається символом обстоювання України. Недарма, зазначив мер, усіх борців за незалежність останні кілька десятиків років називають «бандерівцями». Ідеї С. Бандери надихали українських дисидентів, учасників національно-визвольного руху 1980-х, бійців української армії та добровольців теперішньої війни з російським агресором. На переконання промовця, імені С. Бандери бояться ті, хто хоче бачити Україну «радянською», в якій нема історії та національної самоповаги. С. Надал наголосив, що С. Бандера закликав бути собою та спиратися на власні національні інтереси. Його ідеї є прямим заклик до єдності усіх, хто хоче бачити Україну сильною і